

כ"א שנה לפטירת ח. נ. ביאליק / כ"א תמוז תרצ"ד - כ"א תמוז תשט"ו

על שלושה שירי ביאליק ומסביב להם

מאת עזריאל אוקמני

א

ביאליק אינו משורר קל. הזמן המפריד בין הימים, שבהם נכתבו שיריו ובין ימינו, מתעבה והולך ואילו הסתומות שבהם אינן מתחסרות. ובראש-ובראש שונה לא נתלבנה פליאת השפתם התייה של שיריו. הנתחנות הספרותיות, אפילו הדקדוקן הדקה, אינה עשויה כאן להיעיל הרבה — אדרבה, קפדנית שכמותה עשויה גם לגלות פה ופה — על יסוד המקובל כהרמוני, כשירי — חולשות ופגמות, ועם זאת לא תגרע, ברור, בדיקה כזו מכוח ההשפעה כהאיומה. משמע: טעונה היא שירה זו מיטען חוויית מעבר לכך.

אמרנו: בחינה ספרותית על יסוד המקובל, ולא נחכונו להטעים בזה, שיש בשירת ביאליק משום שבירת-פלים ופריצת-גדרות ספרותיים, ומטעם זה ראוי לעשות אצלה שימוש באמות-מידה אחרות, חדשות — ודאי, מצוייה אצל כל משורר גדול התגברות-ממילא על מה שהיה, על מה שנכבש עדיין, ואלם אין אצל ביאליק שום שבירת-כלים במתמונה, חפוצה אדרבה, אפשר אין משורר גדול שני — ולא רק אצלנו — שיהא חרד כמוהו לשלמות-השלשלת, לרצוף, להיסטוריה, למושג במסורת העם, ובכך כלום נטען שבעיקר מצויינת שירתו ביסודות-המשך? לא, שכן קל לתאר את התפתחותה של שירתנו בלי משורר פלוגי ואלמוני, שבאו עמו, עם ביאליק, או מייד אחריו, אך אין לתאר בשום פנים ואופן את כל החידוש והפורה, שבאו עם שירתנו הצעירה, בלעדיו.

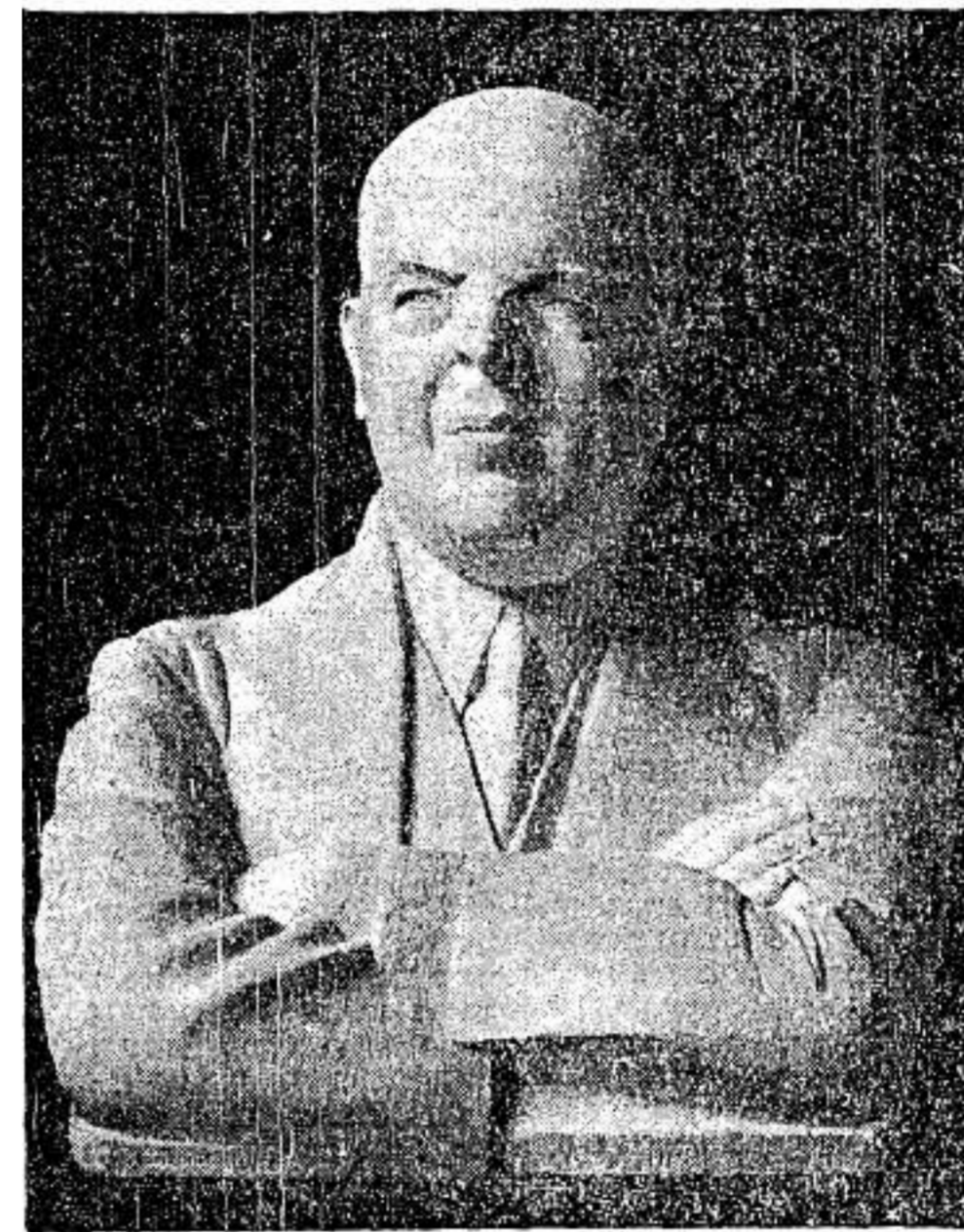
אם נבקש, איפוא, את המיוחד שבביאליק נהא נוטים יותר לומר, שהיה בו איזה מיצוי חדפעמי, אחד לדורות רבים, של כל החיובי שבנגינים היוצר של עמנו, גניוס שלא נפסק גם עם אבדן העצמאות המדינית וריבוי הפורענויות, אלא היה מחדש עצמו עולמית, ניוון עולמית מרוחו התהיה של העם, לובש ופושט צורות ומגלגל על עצמו מגילגולי-הזמן ובוחן ובורר מהם את אלה המוטיבים קדימה.

ב

כאצל כל משורר גדול פועם הזמן בהזקה בשירתו של ביאליק, ואין צורך בידענות יתרה כדי לגלותו לא רק בכלל שירתו, אלא גם בשיריו הבודדים. הזמן מצוי בשירתו כפי שמצויות תקופות השנים בסדנם של אילנות — מעצם טבעם. הזמן הוא, איפוא, הרוח החיה בשירת ביאליק, הזמן הרצוף, שלא רק שאינו סתירת העבר, אלא הוא קליטת כל השורשי והחינוי שבו, ובאותה שעה עצמה הוא השתחררות ממנו. מן העבר, והכרעה ברורה לצד המחיר, לצד הנולד לצד המתהווה, הזמן הוא, איפוא, שמתבשר את השירים מעבר למשמעות אצרת המלים שבהם, ומטעין אפילו על האישיים-ליריים ביותר שבהם

שליחות, משאוי היסטורי, ומביא בכך לידי תרכובת החושים, תחום האישי ותחום הכללי, משל לא היה האישי אלא ייחודי הכללי, כללי-לאומי וכללי-אנושי. אפשר כאן אחת מן הסגולות העיקריות של אותם משוררים בניסיוני-הידים לעמם, העולים בכרגיל משירתם בשעה של שברון קורות עמם, ותחילת-הכרעה, ושיהממונים מייחדים להם עד מהרה בליבותיהם מקום כמשורריהם

מעשה-שלינו, לא היה סומך על כסוי-העיניים אלא על הפיקה שבו היה מלטש ומשמיט ומלייש ומשנה ומתקין ומרבה נוסחות ומכוון בידעין לשלם, למוגמר, ואף-על-פי-כן יש שירה שחתימתה היד של יוצרה מכריזה על עצמה מכל שורה, מכל צירוף-מלים וזימיו — ודוקא מרוב המקורי שבה, מעוז החדפעמי שבה, ויש שירה הבאה אחת לדורות — ובזו אנו עוסקים הפעם — שחתימתה

גם בשיר המוכרך — אפשר שיר-פרידה המרעיש ביותר, הנוגע ביותר עד לב, בשיר „לבדי“, אין ביאליק מטיל אפילו גרגר של טינה נגד אלה שנשחפו עם האור, ואדרבה, מעלה עליהם אגד של מלים ענוגות: „שירה חדשה את בוקר חייהם הרנינה“, והיפוי כה אינו מוצא — הוא שצר לו המקום מתחת לכנפה של השכינה — אפילו דיבור של גיהומים לה למתפקה, לעזובה, לנוטפת דמיעות רותחות על דפי הגמרה הבזוה — גזר הוא, ואין רחמים בדין.

ביאליק חי בימים ההם באינרטיביות מרובה אה הכרה כוהתלפית-העבר ואת החדת-הלב לאר-חיים, כולו היה נטוי לשמוע את משק הכנפיים הצחרחרות, את צקצוק מזמרת הגגן המקצצת בנטיעות הגובלות, את צמיחת השרביטים החדשים הירוקים, כן ב„בשורה“, כן בגבעולי אשתקד, מוטיב „השירה החדשה“ החחר בשירים אלה לא היה אלא שפיגרוף לחיים חדשים, חיי-עם חדשים ומלאים.

אמרנו: הכרעה נגד העבר, זאת אומרת, הכרעה לא נגד מה-שהיה בלבד, אלא גם נגד המצוי, נגד ההווה, שעדיין ניוון מן העבר וגוררו עמו, כטלית של תפארת שבלתה; זאת אומרת, הכרעה נגד הפאסיביות, נגד קבלת דיין-ההיסטוריה, וחישול הכרה, שבכוחו של אדם לשנות, לסול מטיחות חדשות למהלך החיים, רק בדרך זו נתקרב להבנת שלושת השירים, „על השחיטה“, „עם שמש“ ו„בעיר ההרבה“, המעסיקים אותנו היום. רק כך נבין אותו געש רותח שב„על השחיטה“: לאחר התקוות העזות היה השרבון פתאומי ועמוק והלם בכוח אדירים. היה בדמה: הכל נתמוטט שהרי התקוות לפיוז קרניים ואריות, ל„חדשות, חדשות תבאנה“, שהמשורר שר אותן בשקיקה כזו בשירים הסמוכים לשירים הנזכרים לא היו תקוות רומאנטיות הזדיות — היו להם שורשים בחיי רוסיה, בכוחות-הצמיחה שלה שפרצו בעוז, ולפתע-פתאום הפרעות בקיישינוב!

עוד בקיישינוב!

עוד בקיישינוב! (המשך בצמוד 6)

הלאומיים — זה ביטול הרשיות וזו מוזיקת התחומים בין הביוגראפיה האישית של המשורר והביוגראפיה של הדור; זו ההווייה העזה המיתוספת והולכת כמו ממילא לשירתם במרוצת-השנים; זה ציבור-הקולות המכה לכאוריה מתוכה גם כשדובר ממנה רק קול יחידי; זו האלמוניות העממית-אנושית הנושבת ממנה בצנינות גבישית של מעמקיות-דורות, גם כשאצורה בה הנשימה החמה של האישיות המובהקת.

כלומר: נאצלת משירתם של משוררים אלה אמנות הרמה בטבעיות מפליאה, שאין אנו מוצאים בדרך-כלל משלה אלא אצל אותם משוררים קדמוניים עולמיים, שאין אנו יודעים עליהם דבר פרט לכך שהיו שחיו בתקופה מסויימת, בסדר-חיים מסויים. בקבענו זאת אין אנו מתעלמים מאותה סתירה ממשית מאוד שבהסמכת אמנות לטבעיות, שבמצויות לעולם צורות זולו, שכן אמנות, אמנות גדולה, אינה באה „ממילא“ ו„בטבעיות“, אלא היא לעולם מאבק מודע וכיבוש חומר הכרעני בכוח, ואין לנו ראייה נאה מביאליק עצמו, שאם כי ראה את מעשה-היצירה —

על שלושה שירי ביאליה

(סוף מעמוד 5)

על מידת הזעזוע, שנודעו עליה אותה שעה יהדות רוסיה, יכולים אנו ללמוד גם מפי ז. שזר. שספרו „אור אישים“ הוא דברי עדות רוטטים לסערת הדור: „זה לב קרא למלחמות אחרות, לתיקון עולם ולתיקון ישראל, תיקון יסודי בדרכים חדשות, ובאותו פרק זמן, כאשר רק החל דור חדש זה לאמן ידו לקרב והתסוּסה החדשה והמבורכה היא רק החלה בוקעת ועולה — התחוללה שואה שזיעזעה אשיות חיינו: פרוצו הפרעות בקיישינו, אכן, נתרחשו לישראל אסונות כבירים יותר — אבל בדורנו אנו עוד לא היה זעזוע כזה לשידוד מערכות ולשינוי יחסים כוחות וסדר ייירות, כאסון ההוא של ניסן תרס"ג, כשהשמש זרחה והשיטה פרחה והשוטט שחט — אבל היתה זאת ההריגה העברית הראשונה אשר ראה הדור בעודו בראשית זינוקו, היתה לו זאת התגלות ראשונה של יתמות יש-ראל בגולה“ (שם, עמ' 158-159).

כהיענות פיוטית לעניין פרעיות קיישינו, נוהגים לראות שניים משירי ביאליק, את „על השחיטה“ ואת „בעיר ההרגה“, ולעומתם את השיר „עם שמש“, שהמשורר ראה לנכון לדקדק ולציין בסופו

במפורש את מקום כתיבתו — קיישינו, ואת זמן כתיבתו — כ"ד סיון תרס"ג, אין כוללים בכ"ד רגיל במחזור זה, „שיר זה, עם שמש“, הוא כעין פרשה אחרונה, סיום אחרון, לשירי האורה והשמש של המשורר, כותב פ. לחר בר בספרו „ביאליק, חייו ויצירתו תי“ (כרך ב', עמ' 440), ונכון, אין הוא משתלב על דרך הפשט עם השניים האחרים, אין הוא משתלב לכאורה בכלל עם המאורעות, אך מה נעשה והמשורר הוא עצמו נטעו באדמת הדמים ושוב אינו נעקר ממנה עולמית.

„על השחיטה“ נכתב באודיססה, מייד עם הגיע לשט „שמע“ הפרעות, „בעיר ההרגה“ נכתב ביער גורוב שצ'ינה שבפלך קיוב ונשלם כחצי שנה לאחר הפרעות, ורק „עם שמש“ נכתב בקיישינו, עצמה, על קבר הקרבינות הקדושים! כלום רשאים אנו להתעלם משיר זה ולא לנסות ולבקש בו לא רק תגובה למושיר רעות, אלא גם תשובה, הנושית בה הישרה היהודה לתדהמת הפרעות? שהרי שאר השירים, לשיר „שם, אינם אלא זעקה, אם זעקת כאב שנעקרה מלב המשורר לאחר משמע הזעזוע, זעקה המכה בתליון, ואם זעקת כאב שנעקרה מלב המשורר לאחר מראה הזעזוע, זעקה המכה בקרבן.

אין אנו מעלימים, ששוב אין

בכוזנו עכשיו לקרוא את „בעיר ההרגה“, כקרוא שירה חיה, היינו, באותה התפעמות קוטעת נשימה, באותה ריגשת לב של פגישת אהבה ראשונה, אימי מה שבא על המוני עמנו במלחמת העולם השנייה נוטלים ממנה את היותה, מפגישה זו, באה שואת ימינו והפכת את השיר הגדול הזה, שיוזע אתה: ליבו הפצוע של המשורר מפרפר בו, הפכתו בבתי ראש היסטוריה, כלומר: מר: שוב לא די לך במשב המלים וצירופיהן כשלעצמם, אלא אתה חייב לתלות בו, בשיר, תילים של פירושים, של ידיעות, של מה שקרוי נתונים של זמן ותנאים ומצבים וכו' וכו', אלא משהגעת לך, משניצבה בין ליבך ובין השיר צינת מרחקים, שוב אין אתה בן חורין שלא לדקדק עמו, ונודה: גם דקדוקים של קפידה, של קוצר רוח.

שהרי פליאה עליגבי פליאה: בא המשורר לראות במו עיניו את מעללי הטובחים ולסייע לפרסם ברבים קבל'עולם, וסופו מכוון את המת'זעמו — ויתרה מזו: את בונן, לא כלפיהם אלא כלפי הטובחים! והטעם: על שנסו מנוסת עכברים; על שקיבלו את הדין; על שמתו מיתה תפלה; על שלא עמדו על הנפש, ואולם, כלום באמת רק כך היו דברים? כלום לא טעה

המשורר שעשה את הפואימה שלו, פואימה לירית מקפת, אלא כמין מאסף אכזרי של קדרות על-גבי קדרות ועלבון על-גבי עלבון וחשכות על-גבי חשכות, בלא קוראן יחידי — ולו חיוריינין-שב-חיוריינים, ולו כמידת חודה של מת? באה תמונת החצר הקודרת — ובאה תמונת עליות-הגנות הקודרת ממנה; באה תמונת המרתיפים הקודרת — ובאה תמונת המחבואים האחרים הקודרת ממנה, וכך עד הסוף, על פני מאתיים-שבעים ושתיים שורות?

ומשפחתנו בשאלה ננסחה בכירות: כלום היתה בראייה זו, בעדות-אימים זו, משום אמת גמורה — בראש-זכראשונה אמת שירית, שטבעה, חושפת גם מה שעלום לפי שעה מן העיין, אך כבר נוקב ומחלהל במעמקים ועוד מעט יפרוץ בכוח, ויהא מפ"רה ומזין — ומי לנו כביאליק חש בזרמי-מעמקים אלה! אלא שעכ"שיו אין אנו תמהים לאמת זו בלבד, אלא פשוט לאמת היסטורית, מציאותית, עובדתית, וכך נשאל: כלום באמת גם לא עמדו יהודים פה ושם, יחידים וחבורות, על נפשם בגבורה — ברור, הכול לפי אפשרויות השעה ולפי תנאי המקום?

(סוף יבוא)

על שלושה שירי ביאליק ומסביב להם

(סוף מעמ' 5)

רות טעובה שכמותו החל תחת מגעם הפלאי של צעירי הדור להקרין בהן גדול הכוחות הבריאים שבעם החלו שומעים מתוכו את הקולות, שהתקווה פה כבר הבשילה בליבם: לוי קוף קומה. להשל כוח. לחוש את החיים.

אילו נמשכו שנים כתיקונן אפשר והקרי הזה היה מתקיים גם בימינו, אולם שנותיהשואה מרטו ונצותיהן של אגדות רבות. לא זכינו והשיר נפגם מעיקרו: מזה — הפלגה קיצונית, ומזה — הוסרה קיצונית. ההיסטוריה — דינת קפזנית זו — שנתקפה בשיר זה, התנקמה בו עד מהרה: הומן הנוקף נעץ בו את שיניו, אפשר היי חיד משירי ביאליק, שמתקופת בנרותו הפיוטית. שוב אין בכוחנו לקרוא אלא כמות שהוא: במיעוט אורו. חדר צדדי במופלא. וממילא מעוה. וממילא מעוה, מכוה מיכוה צורבת. לפי שלא בדין. שהרי האמת, גם זו הגלויה שכבר נתגשמה במעשה — ואם גם קטן לפי שעה — ולא יכלי שכן האמת הסמיר ייה, זו שזרמה בכתר, אך היתה כבר ממשית מאוד והכשירה לככות למעשה הגדול — האמת היתה גם אז אחרת.

ועיני בנים לעם מעונה וטבוח בולשות בפרקי עדייות, בקטעי תולדות הימים, וראשילכול, כדבריי שיר, לרצוא בהם כל זחרור של אור, שהיה מאיר מעשי אבותינו.

ז

תשובתו של המשורר על טאורעותי הדמים, היתה איפוא לא בשיר גדול זה, שיר של שברון הנפש, החשוכה היתה בשיר קטן שקדם לו, הוא „עם שמש“, שיר של גדולת הנפש. טן הסתם שמו של השיר הטעה את הביוגראף הנאמן של ביאליק, פ. לחובר, שראה לנוטעו בין „שירי האורה והשמש“ של המשורר, כסיומו של מחזור זה. והאמת, פרט לשם אין שום קירבה ביניהם. „שירי האורה והשמש“, מחי זורי שירים מרונן ומפזו ובהירצבעים, עיקרם שירי טבע, שרק מחוך גופי תיאוריהם נצמחת הרחבה על־דרך ההסי מלה. לפומתם אין ב„עם שמש“ ולא כלום משיר תיאורי. שיר־חזון הוא. שיר־פרוגראמה. אין בו גם מקלות־הלב שבשירי האור. ואין היטה, שהרי הוא נכתב באקלים נפשי שונה

לחלוטין — בקישונו! מכאן צבעו הכהים, כובדי־הראש, הומרת־הלב; מכאן הקול העמום שבו, שרק בסוף השיר נזכר ופורץ, כקולו של אדם העומד על גפשו. משהו מן השעה העמוקה, הרועדת בחרדה ובציפייה שבאשמורת השלישית, יש בו.

„עם שמש“ הוא שיר־שליחות לנסי צורתו — הפנייה בלשון נוכח, הסגנון הנכבאי, השימוש הרב בדרך הצינוי, מקרבתו לשירי המשא והחזון של המשורר. גם הטון הפנימי משלהם הוא, אלא שברוחו שונה הוא: כולו אמירת הן, הן עקשני. כזה היונק מלענת האף־על־פיי־כן. לאחר הועווע שב„על השחיטה“, שנשארה בו רק האמונה בכוח הצדק המצויל, אמונה קצרת־רוח, דוחקת שעלולה היתה להי ביא גם להתמוטטות כל אמונה, בא שיר של היא חזות, של היצמדות בכל כוח בחיים. לא מעשה־הצלה לשי עה, לא נאולת יחידים, טורדים עכשיו את המשורר: גאולה שלמה של „כל בני דורכם“, גאולת המונים יושבי מדי תפים אפלים, נמקי החשך ורקבי האי מש“ — בכך נלכט עכשיו ליבו הפי צוע של המשורר. השיר כא להורות דרך: חידוש החיים מן היסוד, ביעור כל „פגול ופסול“, יציאה אל „המדי חבי“, השיר טביא גם הוכנית חיים, פוזיטיביסטית במהותה: „היו, עבדו הרבה וקו“.

הקורא בקול ושונה וקורא את „עם שמש“ ימצא בו — כזו שקילות התפי געה שבו: „התפללו לשמש, לשמש“, „חצבוהו מסלע, מצורים נקרוהו / מפי נות לבכם משכוהו“; כזו התפצרהי דחיקה שבו: „יש מקום לתפלה“, „יש מקום לתקוה“; כזו כפל הסיום שבו: „תלו שמש על ראשכם, תלו שמשו“ — כמו משום השבעה, כמו משום קריאת־הצלה אחרונה.

ח

„בעיר ההרגה“ נסתים סיום אכזרי: „לבי־הקברות, קבצוים!“, המוטיב שלו — בדידנות: מכאן, המוני בית־ישראל, „עלובים הם מקצוף עליהם ואובדים הם מרחמם / הנח להם וילי כו“, ומכאן, בן־אדם, שנושא יחיד בכל הצער, שנשרף יחיד בכל המכי אובות, ששותה יחיד את כוס־היגור גים כולה, וסופו, כסופם של כל הסובי לים הכודים הגדולים:

נעקה מה לך פה, בן־עָדָם,

קום קָנַח עֲטָרְךָ.

ב„עם שמש“ המוטיב היסודי — שליחות: הליכה אל העם, הליכה עם העם, „ויצאתם וזרעתם מסביב את אורכם“ — זהו קולו הרענן של השיר, לעומת סוכו של הבווד הגדול, סוף משהו ונמאנטי־הירואי (וקרעת שם את נפשך לעשרה קרעים / ואה לבכך תהן טאכל לחרון אין־אונים“), כאן הסוף בשורת־אור:

וְחֵי אֵל עָאוֹר, פִּי כְאֶשֶׁר יִשְׁטֹף

בֶּן יִקְרָץ וְלַעֲד לֹא יִשְׁטֹף.

שלושה שירים — שלושה עולמות. לא הישכלנו לתרץ את הפליאות, שנת־עוררו עם קריאת השירים, וראש לפלי־אות: מה נרחש כליבו של המשורר בין „עם שמש“, שגם הוא נכתב כבר לאחד מראה־העיניים ובין „בעיר ההרגה“?

והרי לאמיתו, אותם ימים „בעיר ההרגה“ לפי רוחו שיר יתום ביציר רת המשורר: מצרו האחד „בשורה“, „גבעולי אשתלד“, „עם שמש“ — ולא עברו אלא שלושה חודשים בלבד וכבר נכתבו „משירי החרף“, מחזור ב, ושוב:

וְלָזִי קָלָא פְּחוֹת טָנְשִׁים

לֹא יִדָּעִם מִנִּי עָז —

יִשׁוּב שְׁנִית לִי וְתִהְיֶה

שְׂקָצָמִים מוֹצֵץ, עָז.

נמשכו לפי שעה שירי האורת.